

บทที่ 6

ปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการและการปรับเปลี่ยนรูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำ

ปัจจุบันชื่ออย่างเป็นทางการของกลุ่มผู้ใช้น้ำคือ “กลุ่มผู้ใช้น้ำเหมืองฝายน้ำย่างลูกที่ 1” โดยมีคณะกรรมการบริหารกลุ่มอย่างเป็นทางการประกอบด้วย กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นายฝ่าย และนายเหมืองของแต่ละหมู่บ้านในพื้นที่การใช้น้ำของเหมืองฝายน้ำย่างลูกที่ 1 จาก 3 ตำบลคือ ตำบลป่าคา ตำบลตาลชุม และตำบลศรีภูมิ โดยเหมืองฝายลูกที่ 1 ได้ทำหน้าที่ส่งน้ำเพื่อการเกษตรมาเป็นเวลากว่า 160 ปี การเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้น เช่น การระดมแรงงาน โครงสร้างทางกายภาพ รูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำ และการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต เกิดจากปัจจัยหลายๆ ด้านที่เข้ามาสู่ชุมชนผู้ใช้น้ำ จากการศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการและการปรับเปลี่ยนรูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำขององค์กรเหมืองฝายน้ำย่างลูกที่ 1 บ้านฝายมูลพบปัจจัยหลักที่มีผล 2 ประการดังนี้คือ

6.1 ปัจจัยที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนการจัดการทรัพยากรน้ำองค์กรเหมืองฝาย

6.1.1 ปัจจัยภายในชุมชน

6.1.2 ปัจจัยภายนอกชุมชน

6.1 ปัจจัยที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนการจัดการทรัพยากรน้ำองค์กรเหมืองฝาย

การปรับเปลี่ยนการจัดการทรัพยากรน้ำขององค์กรเหมืองฝาย บ้านฝายมูลดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น มีผลมาจากการเพิ่มขึ้นของประชากรในพื้นที่ได้ส่งผลกระทบต่อขนาดของพื้นที่เพาะปลูกที่มีอยู่อย่างจำกัด ระบบการผลิตเพื่อยังชีพและการค้า มีการเคลื่อนย้ายแรงงานสู่เมืองใหญ่ ทำให้การเรียกระดมแรงงานเปลี่ยนไป ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มผู้ใช้น้ำเปลี่ยนไป เกิดการห่างเหินกัน นอกจากนี้ค่านิยมการบริโภคและระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ระบบการศึกษาสมัยใหม่ ทำให้แรงงานต้องออกไปแสวงหางานทำในด้านอื่นๆ และปัจจัยสุดท้ายคือกระบวนการรื้อฟื้นประเพณี วัฒนธรรมของชุมชนบ้านฝายมูล การสร้างเรือนไทยพวน ความภาคภูมิใจในความเป็นไทยพวน การส่งเสริมผ่านเยาวชนรุ่นใหม่ให้ทราบถึงความสำคัญของประเพณี วัฒนธรรม การตีมีด ทอผ้า และเหมืองฝาย ผู้วิจัยได้แบ่งเป็นปัจจัยภายในและภายนอกดังนี้คือ

6.1.1 ปัจจัยภายในชุมชน

(1) การเพิ่มขึ้นของประชากร

ในอดีตชาวไทยพวนบ้านฝายมูลได้อพยพมาจากเมืองพวน แขวงเชียงขวาง สาธารณรัฐประชาชนลาวตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 3 ราวปี พ.ศ. 2377 ชุมชนไทยพวนในสมัยนั้นมีเพียงไม่กี่ครอบครัว หลังจากที่มีการตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรในเมืองน่าน จำนวนครัวเรือนของบ้านฝายมูลก็มีเพิ่มขึ้นจากไม่กี่สิบหลังคาเรือนเป็นร้อยหลังคาเรือน ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากเจ้าผู้ครองนครน่านมาเป็นรัฐไทย ที่นาของเจ้าผู้ครองนครน่านบางส่วนได้ขายให้กับชาวชุมชนไทยพวนและหมู่บ้านใกล้เคียง ปัจจุบันที่นาทั้งหมดมีโฉนดที่ดินที่ถูกต้องตามกฎหมาย ในอดีตประชากรวัยแรงงานของชุมชนมีอาชีพทำนาปลูกข้าว เมื่อว่างจากการทำนา ผู้หญิงก็ทอผ้า ส่วนผู้ชายก็ตีมีด อยู่ในชุมชน

การเปลี่ยนแปลงด้านประชากรเนื่องจากความกดดันจากการใช้พื้นที่เพื่อการเพาะปลูก ที่นาที่มีอยู่ต้องแบ่งย่อยให้ลูกหลานเมื่อแยกไปตั้งครอบครัวใหม่ ทำให้ที่นามีน้อย ที่นาเฉลี่ยของคนในชุมชนประมาณ 2-3 ไร่ต่อครัวเรือน บางครอบครัวก็มีเพียง 1 ไร่ หรืออาจทำให้ญาติพี่น้องบางคนไม่มีพื้นที่เพื่อทำนาปลูกข้าวไว้สำหรับบริโภคภายในครัวเรือน จากการที่พื้นที่เพาะปลูกที่มีอยู่ไม่เพียงพอและไม่สามารที่จะบุกเบิกพื้นที่ทำนาเพิ่มได้ สาเหตุหนึ่งก็เนื่องมาจากการประกาศพื้นที่ป่าสงวนของทางราชการทำให้ชุมชนไม่สามารถที่จะหาพื้นที่ทำนาเพิ่มให้เพียงพอต่อจำนวนประชากรที่มีอยู่ได้

ดังนั้นบางครอบครัวต้องออกไปทำงานนอกพื้นที่ ทำงานรับจ้างทำงาน และการไปทำงานนอกพื้นที่ได้เงินมาก สามารถนำเงินมาใช้ในชุมชน ปลูกบ้านใหม่ ซื้อหาสิ่งอำนวยความสะดวกได้มากกว่าการทำไร่ ทำนาเพียงอย่างเดียว คนก็เริ่มนิยมออกไปทำงานนอกพื้นที่ ทำให้แรงงานในพื้นที่ออกไปมาก คนที่จะมาทำงานเหมืองฝายจึงมีน้อยลงเรื่อยๆ ตามที่ผู้วิจัยได้เข้าไปอาศัยอยู่ในชุมชนในปัจจุบันพบว่า ในชุมชนจะมีแต่ผู้สูงอายุ มีหน้าที่ดูแลบ้าน และเด็ก เด็กที่ยังศึกษาอยู่ในชุมชน และที่ยังอาศัยอยู่ในชุมชนบางส่วนคือผู้ชายทำงานตีมีด ผู้หญิงทอผ้า รายได้ส่วนหนึ่งก็จะมาจากภายนอกชุมชน จากผู้ที่ไปทำงานนอกพื้นที่ อาชีพรับจ้างทำงานก่อสร้าง งานภาคบริการในเมืองใหญ่

ประชากรที่ไปทำงานนอกพื้นที่นั้น จะกลับมาทำนาปลูกข้าวเก็บไว้สำหรับผู้สูงอายุและเด็กบริโภคภายในครัวเรือนและส่วนหนึ่งก็จะนำไปบริโภคในขณะที่ต้องทำงานในเมืองใหญ่ด้วย เป็นการกลับมาทำนาในพื้นที่เพียงระยะเวลาสั้นๆ ในช่วงที่ต้องการแรงงานมาก เช่น การดำนา และจะกลับออกไปทำงานนอกพื้นที่อีก ซึ่งแรงงานเหล่านี้ไม่สามารถที่จะกลับมาในช่วงของ

การทำงานเหมืองฝายได้ ทำให้การระดมแรงงานของเหมืองฝายไม่สามารถทำได้อีกต่อไป และต้องเปลี่ยนมาเก็บเงินค่าน้ำแทน

เมื่อที่น้ำที่มีอยู่ไม่สามารถตอบสนองความต้องการของครอบครัวได้ ทำให้ต้องออกไปหางานทำนอกภาคการเกษตร ปัจจุบันคนหนุ่มสาวรุ่นใหม่ในบ้านฝายมูลเทพจะไม่ได้เข้าร่วมกิจกรรมเหมืองฝาย เช่น การประชุมกลุ่มผู้ใช้น้ำ พิธีการเลี้ยงผีฝาย บางคนก็ไม่ทราบว่าฝายตั้งอยู่ที่ไหน การทำงานของคณะกรรมการฝายเป็นอย่างไร ทราบแต่เพียงว่ามีการจ่ายเงินค่าน้ำ เป็นจำนวน 40 บาทต่อไร่ และได้น้ำใช้ มีแต่คนรุ่นเก่าที่ทำนามาตลอด ที่รับทราบถึงกิจกรรมของเหมืองฝายและเข้าร่วมบ้างเมื่อมีการประชุมใหญ่ที่ต้องการความร่วมมือจากกลุ่มผู้ใช้น้ำ เช่น การระดมเงินทุนเพื่อซ่อมแซมฝายหรือลำเหมือง หรือ การเลือกตั้งนายฝายคนใหม่ เป็นต้น

(2) ระบบการผลิตเพื่อยังชีพและการค้า

ระบบการผลิตดั้งเดิมเป็นการผลิตเพื่อยังชีพและการเลี้ยงตนเอง การจัดการการผลิตเพื่อยังชีพได้ก่อให้เกิดแบบแผนวัฒนธรรมที่เหมาะสมสอดคล้องกับการผลิตเพื่อยังชีพ โดยเน้นสัมพันธ์ภายในชุมชน ความช่วยเหลือเกื้อกูล การทำงานร่วมกันเป็นหมู่คณะ การปลูกพืชหลากหลายชนิดเพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชน การอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างยั่งยืนและสมดุล (ยศ สันตสมบัติ, 2544)

บ้านฝายมูลรับน้ำจากฝายน้ำอย่างลูกที่ 1 ไม่ได้เปลี่ยนมาทำการเกษตรแบบเข้มข้นอย่างเดียว การส่งแรงงานวัยทำงานไปหางานทำนอกพื้นที่และส่งเงินกลับเข้าชุมชนเป็นรายได้ส่วนหนึ่งของชุมชน ส่วนคนหนุ่มสาวก็จะไปศึกษาต่อในพื้นที่เช่นเดียวกัน คนที่ยังอยู่ในชุมชนจะเป็นคนที่พ้นวัยทำงานแล้ว มีการทำนาเพื่อปลูกข้าวไว้บริโภคในครัวเรือน การปลูกข้าวของชุมชนส่วนใหญ่ปลูกเป็นข้าวเหนียว เป็นการเกษตรเพื่อยังชีพ และได้รับเงินซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการยังชีพเพื่อหาซื้อความสะดวกสบายอื่นๆ เข้ามาในชุมชนโดยเงินที่ได้รับจากการไปขายแรงงานนอกพื้นที่ของคนวัยทำงาน การทำนาปลูกข้าวในพื้นที่ ปัจจุบันได้มีการใช้เครื่องทุ่นแรงหลายๆ อย่าง เช่น รถไถ รถเกี่ยวข้าว มีการรับจ้างเกี่ยวข้าวซึ่งมาจากผู้มีฐานะในหมู่บ้านเอง และจากคนนอกหมู่บ้านมารับจ้าง นอกจากการทำนาปลูกข้าวแล้ว บางส่วนในชุมชนยังทำการเกษตรด้านอื่น เช่น ปลูกพริก ข้าวโพด ยาสูบ กะหล่ำปลี เป็นต้น ซึ่งพืชผักเหล่านี้ได้รับการส่งเสริมจากบริษัทที่ขายเมล็ดพันธุ์พืชและมีการเข้ามารับซื้อในพื้นที่ ซึ่งเกษตรกรจะทำการเพาะปลูกหลังจากสิ้นสุดฤดูทำนาในช่วงแรกที่ยังมีน้ำให้สามารถเพาะปลูกได้

นอกจากนั้น การที่เกษตรกรจำเป็นต้องกู้เงินจากธนาคารหรือแหล่งเงินกู้อื่นๆ เพื่อนำเงินมาลงทุนซื้อเครื่องจักรเครื่องยนต์ ทำให้เขาจำต้องพยายามเพิ่มผลผลิตส่วนเกินให้มากขึ้นเพื่อนำเงินไปชำระแก่เจ้าหนี้ เพื่อบำรุงรักษาเครื่องยนต์ และค่าใช้จ่ายอื่นๆอีก ความรู้สึก “หวงแหน” และ “เป็นเจ้าของ” เครื่องมืออาจเพิ่มมากขึ้น เกษตรกรอาจใช้เครื่องมือเพื่อทำการผลิตบนที่ดินของตนเอง อาจให้ญาติมิตรได้หยิบยืมด้วยค่าเช่าราคาถูก อาจคิดค่าเช่ากับผู้ที่มีไร่เป็นญาติในราคาแพงขึ้น และอาจคิดค่าจ้างในราคาคงที่กับบุคคลทั่วไป

ความซับซ้อนของเครื่องจักรเครื่องยนต์ ราคาการลงทุนกับปัจจัยการผลิตที่เพิ่มสูงขึ้น การยึดติดกับเครื่องมือการผลิตในฐานะเป็นทรัพย์สินส่วนตัว ความสัมพันธ์แบบเงินตราที่เข้ามาแทนความสัมพันธ์ทางการผลิตในรูปแบบเดิม จึงมีความเชื่อมโยงกันอย่างต่อเนื่อง การสะสมและผูกขาดเครื่องมือการผลิตความสำคัญด้านเงินตราและการลงทุน การผลิตเพื่อขายตามกลไกตลาด ทำให้ความแตกต่างทางชนชั้นและการแข่งขันกันเพื่อสะสมทรัพย์สินเงินทองเริ่มมีมากขึ้นเป็นลำดับ (ยศ สันตสมบัติ, 2544)

การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตของชุมชนนำไปสู่การปรับเปลี่ยนรูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำขององค์กรเหมืองฝายในการจัดสรรน้ำในปัจจุบันที่ต้องส่งน้ำเพื่อการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดอื่นๆ นอกเหนือไปจากการปลูกข้าว เช่นในอดีต การปลูกพืชไร่ เช่น ข้าวโพด กะหล่ำพริก จะมีความต้องการน้ำแตกต่างไปจากข้าวที่ต้องการน้ำในช่วงแรก แต่ในช่วงหลังจะต้องการน้ำลดลง แต่พืชเศรษฐกิจชนิดอื่นยังคงต้องการน้ำอยู่ กลุ่มผู้ใช้น้ำจะแจ้งความต้องการใช้น้ำกับนายฝายเพื่อปล่อยน้ำไปยังบ้านเรือนที่ต้องการน้ำ เป็นการจัดการน้ำที่นอกเหนือไปจากการส่งน้ำเพื่อปลูกข้าวเป็นหลักเช่นในอดีต และการจัดสรรน้ำเช่นนี้ก็เป็ผลมาจากการปรับเปลี่ยนการปลูกพืชของชุมชน ใช้นพื้นที่เพาะปลูกที่มีอยู่อย่างจำกัดให้คุ้มค่ามากที่สุด

การเปลี่ยนแปลงการปลูกพืชของชุมชนได้ส่งผลกระทบต่อการเรียกระดมแรงงานในการซ่อมบำรุงฝาย เพราะการทำงานรับจ้างเช่น เก็บข้าวโพด เก็บพริก หรือ ทำนาปลูกข้าว จะได้ค่าแรงขั้นต่ำเพียงวันละ 80-100 บาท ทำให้คนในชุมชนที่ว่างจากการทำนาของตนเอง จะไปรับจ้างทำงาน แทนการทำงานเหมืองฝายซึ่งไม่ได้รับเงิน ถึงแม้ว่าปัจจุบันการทำงานเหมืองฝาย คณะกรรมการได้มีมติให้จ่ายค่าตอบแทนวันละ 60 บาทต่อวัน ก็ยังขาดแคลนแรงงานที่จะมาทำงานเหมืองฝาย เพราะค่าจ้างแรงงานที่น้อยกว่า¹ ทำให้คณะกรรมการต้องรับเอาแรงงานเด็กและแรงงานที่เป็นคนชรามาทำงานเหมืองฝายแทน

¹ สัมภาษณ์นายมี ธรรมราช ตำแหน่ง นายเหมือง บ้านหนองม่วง สัมภาษณ์วันที่ 26 เมษายน 2547

การขาดแคลนแรงงานที่มาทำงานเหมืองฝายเริ่มตั้งแต่ประมาณปีพ.ศ. 2514 จากบันทึกการประชุมเหมืองฝายระบุถึงการจ่ายเงินค่าแรงในการมาทำงานเหมืองฝาย เพราะเริ่มประสบปัญหาขาดแคลนแรงงานและ แรงงานหลบเลี่ยงการทำงาน ส่วนหนึ่งก็เนื่องมาจากแรงงานที่เคยทำงานเหมืองฝายต้องทำงานในครอบครัวของตนเองในการเก็บเกี่ยวผลผลิตของพืชเศรษฐกิจ ไม่สามารถมาทำงานได้ และส่งแรงงานที่เป็นเด็กหรือ คนชรามาทำงาน ทำให้คณะกรรมการต้องเรียกเก็บเงินค่าน้ำ และจ่ายค่าแรงงานในการทำงานเหมืองฝาย

(3) การเคลื่อนย้ายแรงงานสู่เมืองใหญ่

การทำนาปลูกข้าวเพื่อส่งเข้าฉางหลวงและเพื่อยังชีพในครัวเรือนของชาวมุขชนผู้ใช้น้ำจากเหมืองฝายน้ำอย่างลูกที่ 1 ประกอบไปด้วยที่นาในพื้นที่บ้านฝายมูล บ้านคอนมูล บ้านต้นช้าง บ้านคอนตัน และพื้นที่ใกล้เคียงที่เคยเป็นที่นาของหลวง ถือได้ว่าเป็นอาชีพหลักของชุมชนในยุคเจ้าผู้ครองนครน่านและในช่วงยุคเริ่มแรกของการเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศไทย

นอกจากการทำนาแล้ว การเลี้ยงสัตว์เช่น ไก่ หมู วัว ควายเพื่อใช้บริโภคในครัวเรือนและเป็นแรงงานในการทำนา และการหาของป่าเพื่อเป็นยารักษาโรคและอาหารก็เป็นอีกส่วนหนึ่งของการทำนาเพื่อใช้ในการดำรงชีวิตของคน ในยุคก่อน

ต่อมาเมื่อการพัฒนาในด้านต่างๆ เริ่มเข้ามาในพื้นที่เช่น การตัดถนนสายน่าน – ทุ่งช้าง ทำให้การเดินทางติดต่อกับภายนอกสะดวกสบายมากขึ้น ผู้คนที่เข้ามาสู่ชุมชนก็นำความเปลี่ยนแปลงต่างๆ เช่น ค่านิยม วัฒนธรรม และความเจริญต่างๆ การเข้ามาของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ระบบการให้กู้ยืมเงินเพื่อนำไปลงทุนในการเกษตรเชิงพาณิชย์ตามแนวนโยบายของรัฐ การส่งเสริมให้เกษตรกรทำการเพาะปลูกเพื่อขายและนำเงิน ไปใช้จ่ายในด้านต่างๆ มากขึ้น นอกจากนี้ระบบการศึกษาแผนใหม่ที่สนับสนุนให้การเรียนรู้ ให้มีการศึกษาในระดับที่สูงขึ้นและสามารถที่จะทำงานในระบบราชการ หรือการทำงานเพื่อให้ได้เงินมากๆ และนำไปใช้ในการปลูกสร้างบ้านเรือนหรือ สนับสนุนกิจกรรมทางการเกษตรการเปลี่ยนแปลงส่วนหนึ่งก็มาจากการเข้าไปส่งเสริมของบริษัทเอกชนที่เข้ามาขายเมล็ดพันธุ์พืชชนิดต่างๆ พร้อมทั้งมีการเข้ามารับซื้อโดยตรงจากเกษตรกร เช่น ข้าวโพดอาหารสัตว์ ผัก และ พริก เป็นต้น

ปัจจุบันอาชีพของคนในชุมชนเปลี่ยนไปจากเดิม มีการออกไปขายแรงงานนอกชุมชน การส่งแรงงานคนวัยทำงานไปทำงานนอกชุมชน ส่งเงินเข้าชุมชนเพื่ออุดหนุนทางการเกษตรทำให้แรงงานที่เคยอยู่ในภาคเกษตรกรรมและ ใช้ในการระดมแรงงานเพื่อซ่อมแซมเหมืองฝายเริ่มลดน้อยลงจนไม่สามารถที่จะใช้วิธีการระดมแรงงานเช่นในอดีต เพราะแรงงานที่เคยทำงานเหมืองฝาย คนหนุ่มสาววัยแรงงาน เริ่มออกไปหางานทำในภาคบริการ ภาคอุตสาหกรรมในเมืองใหญ่ เช่น ทำงาน

ก่อสร้างถนน สะพาน ดังเช่นแรงงานในบ้านฝายมูลที่มีความรู้ความสามารถในเชิงช่างมาก และเป็นแรงงานคุณภาพทั้งยังเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนว่างานนี้เป็นงานที่สามารถทำรายได้ให้กับครอบครัวได้มาก และนำมาสนับสนุนในด้านการเกษตรด้วย

(4) การรื้อฟื้นประเพณี วัฒนธรรมของชุมชนไทยพวน

จากการที่บุคคลสำคัญหรือผู้ใหญ่ในหมู่บ้านให้การสนับสนุนให้เยาวชนในชุมชนแสดงออกถึงสิ่งที่ชุมชนเรียกว่าเป็นเอกลักษณ์ของคนในชุมชน เช่น ภาษา วิถีชีวิต ประเพณี ประวัติความเป็นมาของคนไทยพวน โดยเชื่อมโยงไปถึงชมรมไทยพวนที่มีอยู่ในประเทศไทย

จากหนังสือ “สภาวัฒนธรรมไทยพวน บ้านฝายมูล, 2544” ในบทคำนำ กล่าวว่า “เรามีความภาคภูมิใจในในผ้าพันธุ้บรรพบุรุษของเรา และมีความภาคภูมิใจในความยิ่งใหญ่ของชาติไทยเรา ชาวไทยพวนบ้านฝายมูลมีที่ไปที่มาอย่างชัดเจน มีขนบธรรมเนียม ประเพณีศิลปวัฒนธรรมภาษาอันดีงาม...”

การกล่าวถึงความป็นมา ประเพณี วัฒนธรรมของไทยพวน เปิดตัวเองสู่สังคมภายนอกด้วยความภาคภูมิใจไม่ใช่ ปิดบังหรือ อับอายในความเป็นคนลาวเช่นในอดีต ที่มักจะมียคนในชุมชนรอบด้านเรียกว่าบ้านลาว บ้านกั้นฝาย และถูกดูถูกว่าจี้เกียจ ชาวไทยพวนก็จะโกรธ ไม่พอใจและไม่ชอบให้ใครเรียกเช่นนั้น

“(ไอ้ลาว จี้เกียจ ไอ้ลาวขบเหล็ก) เป็นคำเรียกที่เพื่อนนักเรียน ล้อเลียนเป็นประจำ แต่ว่าพวกเราก็ไม่ยอม พอเลิกเรียนก็ไปตีกรอ แล้วก็ฟาดปากกัน” นายเกษม สิริธิ เล่าถึงเรื่องในสมัยเด็ก ที่โดนเพื่อนๆ ล้อเลียนเช่นนี้

การถูกล้อเลียนเรื่องบ้านลาว บอกว่าจี้เกียจไม่อพยพโยกย้ายตามพรรคพวกที่เป็นชาวลาวด้วยกันลงไปทางใต้ การที่ถูกเพื่อนบ้าน ชุมชนอื่นๆ ที่เป็นชาวน่าน ชาวไทลื้อ ล้อเลียนเรื่องความเป็นคนลาว ได้ฝังแน่นอยู่ในจิตสำนึกของชุมชนมานาน ตั้งแต่รุ่นปู่ย่า ตาทวด ที่ได้รับการปฏิบัติจากเพื่อนบ้านชุมชนข้างเคียงอย่างไม่น่าพอใจ

ในปัจจุบัน บ้านฝายมูลได้พยายามนำเสนอภาพของการเป็นผู้จัดการทรัพยากรน้ำน้ำคือปัจจัยสำคัญของการทำนาในพื้นที่ส่วนใหญ่ของอำเภอท่าวังผา ทั้งจากการที่มีคำขวัญประจำหมู่บ้านว่า “เหมืองฝายมหัศจรรย์” ชื่อของชุมชนก็แสดงถึงความสำคัญของฝาย “บ้านฝายมูล” การจัดการทรัพยากรน้ำผ่านองค์กรเหมืองฝายโดยมีคนในชุมชนบ้านไทยพวนเป็นผู้นำมาโดยตลอด โดยมีนายฝายเป็นคนบ้านฝายมูล

การปลูกฝังความรู้ในเรื่องการจัดการน้ำของนายฝายบ้านฝายมูลให้กับเยาวชนในรุ่นใหม่ ถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรผ่านการจัดการน้ำแบบเหมืองฝาย ความสำคัญของนายฝายที่ทำหน้าที่จัดการน้ำให้กับหมู่บ้านต่างๆ ในสามตำบลของอำเภอท่าวังผา สิ่งเหล่านี้คือปฏิบัติการตอบโต้ที่สามารถทำได้ผ่านการรื้อฟื้นประเพณีการสร้างเหมืองฝาย ที่มีชาวไทยพวนบ้านฝายมูลเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างและสืบสานการจัดการน้ำในระบบเหมืองฝายโดยมีนายฝายเป็นผู้

นำ

แต่ในปัจจุบันตรงกันข้าม ชาวชุมชนไทยพวนมีความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมที่ไม่เหมือนใคร ความสามารถในเชิงช่าง มีประวัติศาสตร์ของตนเอง เพราะการมีประวัติศาสตร์ของตนเองเสมือนกระบวนการการต่อสู้ทางสังคมแบบหนึ่ง เพื่อให้เกิดการยอมรับในการมีตัวตนของตนเอง คนที่มีรากเหง้า คือคนมีวัฒนธรรม เป็นอารยชน²

นอกจากนี้การรื้อฟื้นประเพณี วัฒนธรรมของชุมชน โดยผนวกเอาเหมืองฝายเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของประวัติความเป็นมาของชุมชนไทยพวนก็ทำให้เหมืองฝายมีความสำคัญต่อชุมชนมากหน่วยงานราชการก็ให้ความสนใจ นำไปสู่การสนับสนุนในด้านเงินงบประมาณเพื่อการก่อสร้างฝายคอนกรีต ลำเหมืองคอนกรีต หรือเงินงบประมาณในการซ่อม บำรุงเหมืองฝาย ส่งผลต่อโครงสร้างทางกายภาพ ให้มีความมั่นคงแข็งแรง

ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกลุ่มและพื้นที่ของชุมชนไทยพวน กับ ระบบการจัดการน้ำเหมืองฝาย มีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน คือชุมชนก็ได้ใช้ประโยชน์จากระบบการจัดการน้ำแบบเหมืองฝายให้มาเป็นส่วนหนึ่งของประวัติชุมชนไทยพวนบ้านฝายมูล สามารถเข้าถึงทรัพยากรน้ำ ด้วยการนำเสนอภูมิปัญญาในการสร้างฝาย และลำเหมืองหินว่าเป็นมรดกของชุมชน และ ระบบการทำงานเหมืองฝายก็ได้รับการสนับสนุนในทุกด้านจากชุมชนให้สามารถคงอยู่และยังประโยชน์ต่อการเกษตรของชุมชนผู้ใช้น้ำทั้งหมด

6.1.2 ปัจจัยภายนอกชุมชน

(1) รูปแบบการศึกษาสมัยใหม่

ภายหลังจากที่เมืองน่านได้ถูกผนวกเข้าเป็นจังหวัดหนึ่งของประเทศไทย ระบบการศึกษาของประเทศไทยก็คือระบบการศึกษาหลักของเมืองน่าน ในปัจจุบันลูกหลานของชุมชนไทยพวนก็ได้รับการศึกษาในระบบ มีโรงเรียนระดับประถมศึกษาในบ้านฝายมูล และระดับมัธยมศึกษาประจำอำเภอท่าวังผา และหลังจากจบการศึกษาระดับมัธยมแล้ว ชาวชุมชนไทยพวนนิยมส่งลูกหลานเข้า

² จากการสัมภาษณ์การเรียนรู้อาจารย์ชาวชุมชนไทยพวนบ้านฝายมูล “สัมภาษณ์บ้านจุ่มเมืองเย็น” วันที่ 5 พฤษภาคม 2547

ไปศึกษาต่อในจังหวัดเชียงใหม่ และกรุงเทพฯ หรือครอบครัวที่ค่อนข้างมีฐานะดี ก็จะส่งลูกเข้าเรียนโรงเรียนมัธยมประจำจังหวัดน่านและส่งเสริมให้เรียนต่อในระดับที่สูงขึ้นไปให้มากที่สุด การที่เยาวชนในชุมชนได้รับการศึกษาแผนใหม่ ทำให้ได้ออกไปทำงานรับราชการหรือ รับจ้างเอกชนจนสามารถนำเงินเข้ามาให้ครอบครัว เกิดเป็นค่านิยมที่มักจะส่งให้บุตรหลานได้รับการศึกษาสูงขึ้น และสนับสนุนให้ไปทำงานรับราชการหรือเอกชนมากกว่าการทำการเกษตร เพราะรายได้ที่มากกว่า การทำการเกษตรและได้รับการยอมรับนับถือมากกว่าการทำนา โดยจะเห็นได้จากกรณีที่พ่อแม่ที่มีลูกหลานรับราชการมักจะเป็นที่ชื่นชมของเพื่อนบ้าน ได้รับการนับหน้าถือตาว่าน่าเชื่อถือมาสู่ชุมชน เช่น ในหนังสือของชุมชนในเรื่องวัฒนธรรมจะอ้างอิงถึงบุคคลที่ทำงานรับราชการในกรุงเทพฯ หรือในจังหวัดน่าน เป็นต้น

ระบบการศึกษาสมัยใหม่ทำให้คนออกไปทำงานนอกพื้นที่ ทั้งรับราชการ งานในภาคอุตสาหกรรม งานบริการในเมืองใหญ่ ดังนั้นประชากรวัยแรงงานที่จะมาทำงานเหมืองฝายจึงลดลง ส่งผลกระทบต่อการระดมแรงงานเพื่อซ่อมบำรุงเหมืองฝาย ทำให้คณะกรรมการเหมืองฝายต้องปรับเปลี่ยนระบบการทำงานเหมืองฝายมาเป็นการเก็บค่าน้ำ และจ้างแรงงานมาทำงานเหมืองฝายแทนการระดมแรงงานเช่นในอดีต

(2) ค่านิยมการบริโภคและเศรษฐกิจ

ในช่วงหลังปีพ.ศ. 2500 เป็นต้นมา การพัฒนาทางด้านการคมนาคมขนส่ง การสร้างถนนเชื่อมต่อกันจากตัวเมืองน่านมายังอำเภอ หรือ การที่เมืองน่านเริ่มมีการติดต่อกับภายนอกมากขึ้น การส่งเสริมของหน่วยงานราชการในด้านการเกษตรเชิงพาณิชย์ หรือการส่งเสริมพันธุ์ข้าวที่ให้ผลผลิตมากเพื่อให้เกิดผลผลิตส่วนเกินทำให้สามารถนำข้าวไปขาย ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในชุมชน ระบบการเกณฑ์แรงงานหรือเอามือ เออแรงได้ลดความสำคัญลงเมื่อการว่าจ้างแรงงานเพื่อทำงานได้เพิ่มรายได้ให้กับชาวนาที่มีที่น่าน้อย ทำให้ระบบเงินตรามีความสำคัญมากกว่า จากการลงทุนทำงานไม่ได้รับเงินค่าจ้าง นำค่าจ้างที่ได้ไปใช้ในกิจกรรมอื่นๆ

การขยายตัวของระบบทุนนิยมตะวันตก คือการพึ่งพาและถูกครอบงำโดยการแลกเปลี่ยนเชิงพาณิชย์และกลไกตลาด การแลกเปลี่ยนเชิงการค้าและกลไกตลาดทำให้เงินเข้ามาแทนที่ การแลกเปลี่ยนและระบบความสัมพันธ์ประเภทอื่นๆ อย่างรวดเร็ว ตัวอย่างเช่น การลงแขกเกี่ยวข้าวหรือความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบช่วยเหลือซึ่งกันและกันในชุมชนชาวนาไทยเริ่มสูญหายไป และถูกแทนที่ด้วยการจ้างงานเป็นรายวันด้วยค่าตอบแทนเป็นเงินสด เป็นต้น (ยศ สันตสมบัติ, 2544)

ปัจจุบันชาวมุขชนไทยพวนนิยมปลูกสร้างบ้านสมัยใหม่ รายได้ส่วนใหญ่ที่นำมาใช้สร้างบ้านก็จะมาจากบุตรหลานที่เดินทางไปทำงานนอกพื้นที่ โดยเป็นแรงงานก่อสร้างที่มีฝีมือ

ในเมืองใหญ่ รายได้จากการปลูกพืชเศรษฐกิจ และรายได้เสริมจากการทอดผ้า ตีมีดในชุมชน การสะสมเงินทุนให้มากเพื่อนำไปใช้ในการซื้อหาความสะดวกสบายต่างๆ ให้กับครอบครัว แสดงถึงค่านิยมของคนในปัจจุบันที่ต้องสรรหาสิ่งอำนวยความสะดวกมาจากภายนอก ยังมีมากก็จะยิ่งแสดงถึงฐานะทางสังคมที่ดี ยิ่งแข่งขันกันมีมากเท่าไร ความสัมพันธ์ก็ยิ่งห่างเหินและใช้ระบบการแลกเปลี่ยนเงินตรามาเป็นเครื่องมือวัดมากขึ้น

การที่ระบบการระดมแรงงานเพื่อทำงานเหมืองฝายไม่สามารถคงอยู่ได้และต้องเปลี่ยนมาใช้ระบบการจ้างงานแทน โดยเก็บเงินค่าน้ำจากกลุ่มผู้ใช้น้ำในอัตราไร่ละ 40 บาท กลุ่มผู้ใช้น้ำก็ยินดีที่จะจ่ายมากกว่าจะยอมเสียเวลามาทำงานเหมืองฝาย แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีคิดและค่านิยมในการทำงานแลกเปลี่ยนกับการได้น้ำใช้มาเป็นการทำงานในด้านอื่นๆ เพื่อนำเงินมาจ่ายค่าน้ำ เมื่อเทียบกับรายจ่ายในด้านอื่น ถือได้ว่าน้อยกว่า คนจึงนิยมไปทำงานในด้านอื่นมากกว่าการทำงานเหมืองฝาย

(3) บทบาทของภาครัฐ

ชุมชนบ้านฝายมูลได้รับการส่งเสริมให้เป็นชุมชนเข้มแข็ง ชุมชนอุตสาหกรรมขนาดย่อม การรวมกลุ่มอาชีพ และกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นการสนับสนุนจากหน่วยงานราชการต่างๆ องค์การบริหารส่วนตำบล และอำเภอท่าวังผา การสนับสนุนดังกล่าวทำให้ชุมชนเปิดตัวสู่ภายนอกอย่างเต็มที่ เปิดรับการพัฒนาและส่งเสริมทุกด้านจากภาครัฐ ให้ความร่วมมือที่ดีต่อหน่วยงานราชการ การสนับสนุนต่างๆ ของหน่วยงานราชการทำให้สภาพความเป็นอยู่ สาธารณูปโภคต่างๆ ในชุมชนได้รับการดูแล สนับสนุนเป็นอย่างดี ทั้งไฟฟ้า ประปา ถนน และรวมไปถึงการให้การสนับสนุนในด้านกิจการของเหมืองฝายด้วย

ฝายน้ำอย่างลูกที่ 1 บ้านฝายมูลส่งน้ำเข้าที่นาใน 3 ตำบลคือ ตำบลตาลชุม ตำบลป่าคา และ ตำบลศรีภูมิ ฝายลูกนี้ยังสร้างประโยชน์ให้กับประชาชนเป็นจำนวนมาก โดยในปีพ.ศ. 2528อำเภอท่าวังผาได้สนับสนุนให้คณะกรรมการเหมืองฝายส่งฝายเข้าประกวดในระดับภาค และชนะเลิศได้รับโล่และเงินรางวัล ถือเป็นหน้าตาของอำเภอที่สามารถชนะเลิศการประกวดในครั้งนั้น ฝายลูกนี้ได้สร้างชื่อเสียงให้กับอำเภอและจังหวัด ทำให้การขอรับงบประมาณสนับสนุนในด้านต่างๆ ทำได้สะดวกขึ้น ถึงแม้ว่าการขอรับงบประมาณสนับสนุนจากทางราชการจะมีความล่าช้า แต่จากการที่ฝายลูกนี้สร้างชื่อเสียงให้กับอำเภอ ทางอำเภอก็ได้ให้การสนับสนุนในกิจกรรมของเหมืองฝายด้วยดีตลอดมา

นอกจากนี้องค์การบริหารส่วนตำบลได้สนับสนุนเงินทุนการสร้างลำเหมืองคอนกรีตให้กับบางหมู่บ้าน เป็นการสนับสนุนจากหน่วยงานราชการ นอกเหนือไปจากการระดม

ทุนของกลุ่มผู้ใช้น้ำเอง การสนับสนุนขององค์การบริหารส่วนตำบลเป็นการลดภาระการซ่อมแซม
ลำเหมืองของแต่ละหมู่บ้านลง แม้ในปัจจุบันยังมีอีกหลายหมู่บ้านที่ยังไม่ได้สร้างลำเหมืองคอนกรีต
แต่องค์การบริหารส่วนตำบลแต่ละแห่ง ก็มีแผนการที่จะสร้างให้ในอนาคต

การสนับสนุนงบประมาณบางส่วนของหน่วยงานภาครัฐในด้านเงินงบประมาณ
บางส่วนและการสนับสนุนกิจกรรมของเหมืองฝายได้ส่งผลให้การดูแล บำรุงรักษาลำเหมือง ฝายอยู่
ในสภาพที่สามารถใช้งานได้เป็นอย่างดี สามารถส่งน้ำเข้านาที่นาของเกษตรกรผู้ใช้น้ำ ให้สามารถ
ทำการเกษตรเพื่อการดำรงชีวิตและคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ตลอดจนเป็นการส่งเสริมการจัดการ
ทรัพยากรน้ำโดยชุมชนให้ยังคงอยู่และเป็นแบบอย่างที่ดีต่อการจัดการน้ำในรูปแบบนี้ในพื้นที่อื่นๆ
ต่อไป

The logo of Chiang Mai University is a circular emblem. In the center is a white elephant standing and facing left. Above the elephant's head is a traditional Thai oil lamp (diya) with a flame. The elephant is flanked by two stylized lotus flowers. The entire emblem is set against a light gray background. The text 'CHIANG MAI UNIVERSITY 1964' is written in a circular path around the central image.

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved